

Болонський процес міг би мати й іншу назву та форми реалізації, але для нас це має означати лише одне: маємо завдяки цьому процесу набути нових конкурентних переваг, маємо досягти нового рівня конкурентоздатності наших випускників і одночасно гармонізувати нашу освіту, зробити так, щоб ми були зрозумілі Європі, а Європа була зрозуміла нам. Ті ж елементи уніфікації, які є в документах Болонського процесу, маємо так вписати в практику освітньої діяльності, щоб не зашкодити вітчизняній освіті, зберегти елементи власних конкурентних переваг та приростити їх кращими надбаннями світової практики.

Л. А. Медвідь,

канд. пед. наук, доцент КНЕУ

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В сучасних умовах на шляху переходу нашої держави від командно-адміністративної до соціально-орієнтованої ринкової економіки перед системою загальної та професійної освіти стоїть завдання не тільки задовольнити поточні потреби виробництва у робочій силі, яка відповідала б рівню його розвитку, а й сформувати освіченого, конкурентоспроможного, мобільного на ринку праці працівника нового типу — так званої економічної людини. І в зв'язку з цим неабиякого значення набуває прогнозування перспектив подальшого розвитку і удосконалення існуючої системи економічної освіти. Одним із важливих аспектів розв'язання даного питання має стати переосмислення і узагальнення позитивного досвіду з економічної освіти. Звертаючись до витоків необхідно враховувати соціально-економічний розвиток країни у конкретну історичну епоху, політику уряду з розвитку освіти, і зокрема економічної, місце економічної освіти в контексті громадсько — політичного руху та стан вивчення даної проблеми на сучасному етапі.

Проблема економічної освіти підростаючого покоління завжди була у центрі уваги видатних економістів, істориків, філософів та педагогів, які вивчали її окремі аспекти. Тільки у 60-х роках ХХ століття питання економічної освіти та виховання почали розроблятися як самостійний напрям в науці. Перші дослідження були проведені економістом Л.Н. Пономарьовим та Л.Є. Епштейном. У 70—80-х роках питання економічної освіти піднімається в працях не тільки економістів, але й філософів та психоло-

гів: І.Б. Іткіна, Л.С. Бляхмана, В.Д. Попова. У 80-х роках економістом П.Г. Бунічем, психологами Л.К. Платоновим, А.І. Котовим, філософом В.К. Фофоновим справедливо ставилось питання про виділення особливої галузі знань, яка знаходиться на межі економіки та психології і досліджує закономірності розвитку економічної свідомості.

Історичні аспекти економічної освіти знайшли відбиття в роботах безпосередніх учасників становлення економічної освіти в Російській імперії, зокрема в Україні, які з'явилися наприкінці XIX століття. Це роботи Л.М. Володкевич, П.А. Іскри, які висвітлювали історію та особливості навчально-виховного процесу в окремих навчальних економічних закладах.

Після революції питання економічної освіти окремо не розглядалися, а лише в 70—90-ті роки XX століття з'явилась низка фундаментальних праць з історії педагогіки. Серед них «Нариси історії школи і педагогічної думки народів СРСР» (1973 р., 1976 р.), «Антологія педагогічної думки народів СРСР» (1988 р.), праці Д. Павлова і Г. Захаревица «Середня спеціальна освіта в Українській РСР» (1976 р.), «Нариси історії професійно-технічної освіти в СРСР» за редакцією С.Я. Батіщева (1981 р.), «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — поч. XX ст.)» відп. редактор М.Д. Ярмаченко (1991 р.), Є.П. Степанович «Вища спеціальна школа на Україні (кінець XIX — початок XX ст.)» (1991 р.). В цих роботах в загальному вигляді характеризується економічна освіта.

Спробу прослідкувати певні тенденції розвитку історії економічної освіти зробив В.В. Постолатій у дисертаційному дослідженні на тему «Розвиток комерційної освіти в Україні (1804—1920 рр.)». Хронологічно автор досліджував невеликий період від відкриття першого комерційного училища в Одесі до закриття економічних навчальних закладів, але на цьому історія економічної освіти не закінчується. Завершується тільки один з етапів розвитку економічної освіти в Україні.

Останнім часом з'явилися докторські дисертаційні дослідження з педагогіки І.Ф. Прокопенка «Теоретичні і методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах» (1996 р.), О. Т. Шпака «Теорія і практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів в системі безперервної освіти» (2001 р.); з психології Н. А. Побірченко «Формування особистісної готовності учнів загальноосвітніх шкіл до підприємницької діяльності» (2000 р.).

Аналіз досліджень з проблем становлення економічної освіти свідчить, що відсутня цілісна картина розвитку економічної освіти від витоків до її становлення в незалежній Україні.

Недостатня розробленість названої наукової проблеми, її актуальність і потреби практики зумовили вибір теми дослідження: «Історичні аспекти розвитку економічної освіти в Україні».

Мета — дати цілісну картину процесу розвитку економічної освіти в Україні та показати практичні результати економічної освіти.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати витoki розвитку економічної освіти і простежити динаміку її розвитку.

Як показали результати дослідження, історичні події та їх наслідки в історії країни не завжди співпадали з етапами розвитку економічної освіти, хоча і мали на них певний вплив. Провідними чинниками визначено започаткування і становлення економічних навчальних закладів, суспільно-економічний розвиток країни, політика уряду щодо економічної освіти.

Перші відомості про започаткування економічної освіти відносяться до XVIII століття. В цей період всі українські землі, які були об'єднані в межах Київської Русі, в результаті боротьби феодалів між собою і з великим князем київським стали легкою здобиччю для зовнішніх ворогів Русі. Майже всі українські землі були переділені між Річчю Посполитою, Австро-Угорщиною, Росією та Молдавією.

Розглянемо більш детально, що собою являв суспільно-економічний розвиток тих українських земель, які входили до складу Російської імперії.

Для другої половини XVIII ст. було характерним посилення кризи кріпосницької системи. Виробництво поступово втрачало натуральний характер і перетворювалось в просте товарне виробництво. Зміцнюються товарно-грошові зв'язки і Україна поступово втягується в зовнішню торгівлю, особливо Слобідська та Лівобережна, наприкінці століття і Правобережна. Значно зросла товарність сільського господарства.

На підпорядкованих Росії землях вводилось кріпосне право, а права козаків, закріплені договором 1654 р., нехтувались. Проводилась русифікаторська політика, що відповідало одній меті — укріплення абсолютизму, піднесення класу дворян. Будь-які нововведення на освітянській ниві здійснювалися за рахунок населення краю. Освіту отримували виключно заможні верстви населення.

Початкову освіту надавали циферні, церковно-парафіяльні, полкові, канцелярські школи. Циферні школи за наказом Сенату почали зливатись з архієрміськими, полковими школами. Так зникли школи при козацьких полках. Хоча циферні школи проіснували всього 60 років (1714—1774 рр.), але вони підготували підґрунтя для започаткування економічних навчальних закладів, бо готували писемних людей для промисловості і торгівлі, а також до вступу в професійні школи [1, С. 226].

Наприкінці XVIII ст. на українських землях утвердилась система освіти Російської імперії. В цей же час правомірно говорити про започаткування підґрунтя економічної освіти, чому прислужились циферні школи (початкова освіта), комерційне училище в Москві (1772 р.), чий досвід згодом був поширений в Україні (середня освіта). Крім того існував ще економічний клас в Києво-Могилянській академії (вища освіта).

На початку XIX ст. в Україні була зроблена спроба відкрити економічний навчальний заклад. Це Одеська комерційна гімназія, хоча вона і була заснована в 1804 р., але третє комерційне відділення так і не було відкрито.

У другій половині XIX ст. було прийнято низку законодавчих документів, які сприяли розвитку економічної освіти: МНО надрукувало проект Загального нормального плану промислової освіти в Росії (1886 р.), затверджено статут реального училища (1872 р.), внесено ряд змін до статуту (1888 р.), Основні положення про промислові училища (1888 р.), Закон про підпорядкування щойно відкритих комерційних училищ Міністерства фінансів (1894 р.), Положення про комерційні навчальні заклади (1896 р.).

Перше комерційне училище було відкрито в Одесі 21 серпня 1862 р. Проект училища, з ініціативи М. І. Пирогова, було вирішено «привести в действие в виде опыта на пять лет» [2, С. 5].

В Україні відбувалося інтенсивне збільшення початкових та середніх економічних навчальних закладів. Так, у 1896 р. їх було 8, в 1905 р. — 25, в 1913 р. — 64, 1918 р. — 108 (19 торговельних шкіл і 89 комерційних училищ) [3, с. 305]. Економічні навчальні заклади були, як правило, приватними, громадськими, державними, чоловічими, жіночими.

У 1917—1920 рр. — період визвольних змагань — в Україні одночасно існували 2 міністерства освіти у Києві (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) і в Харкові (Раднарком).

Особливу увагу розвитку економічної освіти приділив уряд УНР, який навіть розгорнув дискусію щодо доцільності існування комерційних училищ.

Було відкрито 2 комерційних інститути — у Києві в 1906 р., і в Харкові — в 1912 р. Крім них, вищу економічну освіту можна було одержати на юридичному факультеті в університетах Києва, Харкова, Одеси. Викладачів для середніх і початкових навчальних економічних закладів готували в Київському комерційному інституті на педагогічному відділенні.

Розглянемо розвиток економічної освіти в цей період на західноукраїнських землях: Галичині, Закарпатті, Північній Буковині, які довгий час і в різний історичний період знаходились під владою Австрії, Угорщини, Румунії, Польщі, Чехословаччини, Молдови, і навіть Туреччини. Ці держави мало дбали про збереження і розвиток традицій, культури українського народу. Але в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів економічна освіта була представлена на західноукраїнських землях.

В Галичині та Буковині економічна освіта на відміну від Російської імперії була пов'язана з системою загальної освіти в Австро-Угорській імперії і регламентувалась державою.

Перший середній економічний заклад — міська промисловоторговельна школа була започаткована 1 жовтня 1874 р. у Львові. Вона була другою в Україні після Одеського комерційного училища (1862 р.). Станом на 1912 р. економічна освіта була представлена такими економічними навчальними закладами: 1 вища торговельна школа у Львові — Реальна торговельна академія (1817 р.); 5 двокласних приватних торговельних шкіл: 2 — для дівчат у Львові і Тернополі; 3 — для хлопчиків у Львові, Самборі, Станіславі; 2 торговельні доповнюючі школи у Львові, Тернополі; 3 торговельних курсів — у Львові, Дрогобичі, Коломиї [4, С.184, 243, 246].

Практично вищу економічну освіту можна було одержати на юридичному факультеті у Львівському (1661 р.) та Чернівецькому (1865 р.) університетах, бо до Реальної торговельної академії українців, як правило, не приймали. Після 1939 р. економічна освіта Галичини стає складовою освіти УРСР.

На Закарпатті основи економічних знань можна було одержати в горожанських школах. Перші з них були відкриті у Берегові (1873) — жіноча, Савлюські (1881) — чоловіча і жіноча, в Мукачеві (1882) — жіноча, Хістові (1903) — жіноча. За період з 1869 року по 1917 рік було відкрито 550 горожанських шкіл [5, С. 26]. З 1945 р. економічна освіта Закарпаття стала складовою частиною освіти УРСР.

За роки радянської влади в Україні в розвитку економічної освіти відбулись певні зміни. Відомо, що 20—40-і роки знаменувались

активним пошуком нових форм організації, методів навчання, збагачення змісту освіти, структуруванням ланок системи освіти.

В навчальному процесі провідними були метод проектів, бригадно-лабораторний метод. Зміни відбулись не тільки в методах навчання, а й у структурних ланках освіти. Вони регламентувались «Положенням про єдину трудову школу». Уже в 1920 р. склалась українська система освіти на основі «Схеми народної освіти УСРР» Г. Гринька, яка мала такі ланки: дошкільне соціальне виховання, соціальне шкільне виховання, професійну освіту. Вища освіта представлена інститутами та академіями. Університети перетворювали в інститути народної освіти (ІНО).

Всі навчальні економічні заклади, які існували за царату та УНР, були закриті як осередки ворожої ідеології. Частина з них була ліквідована, частина реорганізована в рамках єдиної трудової школи, або на їх базі створювались нові навчальні заклади. Наприклад, на базі Київського комерційного інституту з'явився Київський інститут народного господарства. На базі Новоросійського університету утворився Одеський інститут народного господарства.

Економічна освіта стала складовою професійної освіти й у 1927—1928 навчальному році була представлена 114 соціально-економічними закладами: 4 технікуми, 75 профшкіл, 14 шкіл конторників; торгово-учнівських, 21 інша школа і курси, де навчалось 17327 учнів [6, С. 2].

50—60-ті роки XX ст. знаменувались перемогою тоталітаризму, освіта України повністю копіювала освітні проекти Москви.

Наприкінці 60-х років розпочалась криза, яка до середини 80-х років охопила всі сфери життя. Вихід з цієї ситуації було знайдено в 1986 р. на квітневому пленумі ЦК КПРС завдяки проголошенню перебудови у всіх сферах життя і освіти зокрема. ЦК КПРС і ЦК КПУ були розроблені освітні реформи 1984 р., але вони залишились на папері. Це цілком зрозуміло, бо освіта працювала на одну адресу — державу, яка була відірвана від реального життя. Перебудова викликала до життя такі гасла, як «демократія», «гласність», «альтернатива». Знову постало питання про навчання українською мовою не лише в дитячих садках і школах, а й у вузах. Про себе заявила педагогіка співробітництва, яка покликала до життя ідеї гуманізації освіти та активні методи навчання. Але проголошення перебудови згори не було реалізовано, бо на заваді стала Чорнобильська трагедія, а згодом — некерована ситуація в СРСР — «путч».

90-ті роки XX ст. — пов'язані з розбудовою незалежної держави, яка була проголошена 24 серпня 1991 р. Перед урядом по-

стало питання щодо подолання кризових явищ на освітній ниві: знецінення науки і освіти в розвитку суспільства, відставання від світового рівня в окремих провідних галузях (комп'ютеризація, інформатика), тоталітаризм у суспільних відносинах, заідеологізованість і політизованість освіти, «відплив умов» за кордон, недостатнє фінансування освіти тощо.

Перебудову системи освіти уряд розпочав з вироблення нової освітньої політики, яка знайшла відбиття у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), яка окреслила певні прогресивні тенденції: загальна гуманізація навчальних програм, розширення вивчення національної історії та української мови, надання більшої свободи педагогічній творчості, урізноманітнення навчальних закладів з метою урахування інтересів і нахилів підростаючого покоління, а також реальних потреб суспільства.

Альтернативна освіта почала завойовувати освітній простір України. Так, в 1992/93 навчальному році діяло 4,3 тис. шкіл поглибленого вивчення окремих предметів, 179 гімназій, 130 ліцеїв, 11 авторських і 17 приватних шкіл. [7, С.29]. Першим паростком вищої альтернативної освіти в Україні вважається Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Не менш важливою проблемою, яку необхідно було розв'язати молодій незалежній державі, стало здійснення переходу освіти до ступеневої системи навчання різних рівнів. Це було зумовлено низкою причин: переходом економіки країни до ринкових відносин; необхідністю інтеграції України у світову систему в умовах значного розширення міжнародних зв'язків; подоланням негативних наслідків жорсткої централізації радянської системи освіти. «Положення про ступеневу систему освіти в Україні» ґрунтувалось в основному на Законі України «Про освіту», державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття)», «Положенні про акредитацію вищих навчальних закладів України», Міжнародному стандарті кваліфікації освіти, прийнятому ЮНЕСКО. Чинна система підготовки фахівців в Україні є невід'ємною складовою частиною нової ступеневої системи освіти.

Першим в Україні запровадив ступеневу освіту з усіх спеціальностей економіки та менеджменту Київський національний економічний університет (КНЕУ). Уже 1995 року університет випустив перших бакалаврів з 13 спеціальностей, а 1996 року — перших магістрів.

Центр магістерської підготовки для осіб з вищою неекономічною освітою, дав можливість здобути магістерський ступінь з економіки понад 500 дипломованим спеціалістам.

З 1997 р. в КНЕУ на базі технікуму почалось освоєння нового рівня освіти — молодший спеціаліст з чотирьох спеціальностей — економіка підприємства, банківська справа, фінанси, статистика. Цю програму підготовки повністю погоджено з відповідними програмами бакалаврату, що дало можливість випускникам технікуму продовжувати навчання в університеті за відповідними спеціальностями, починаючи з III курсу. До університету включено Київський та Сімферопольський технікуми. Таку програму реалізовано в Україні вперше [8, С. 131—132].

Підготовку економістів в Україні здійснюють 11 економічних вузів державної форми власності та 44 вузи економічного спрямування інших форм власності. Щорічно на перший курс на всі форми навчання економічні вузи і факультети приймають 24—25 тис. осіб. Координація та кваліфіковане спрямування діяльності цих вузів на рівні сучасних вимог економічної науки і практики є одним з основних завдань КНЕУ, бо він визнаний базовим вузом фахової ради з економіки і підприємництва державної акредитаційної комісії та науково-методичної комісії з економічної освіти Міністерства освіти України [8, С.131].

Орієнтація змісту освіти на західні моделі з урахуванням національних освітніх особливостей сприяла підписанню у квітні 1997 р. Міносвіти України Європейської конвенції про взаємознання кваліфікацій у галузі вищої освіти з 28 країнами (серед них США, Англія, Франція, Німеччина та інші).

На початку 90-х років XX ст. спостерігалось різке збільшення вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Так, у 1992—1993 навчальному році в системі вищої освіти з'явилося близько 500 недержавних навчальних закладів, 100 з яких мали юридичний статус [7, С.129]. На кінець XX століття набули популярності такі недержавні заклади: Міжнародний Соломонов університет (1992), Міжрегіональна академія управління персоналом (1989), Хмельницький приватний інститут бізнесу.

У 90-ті роки XX ст. перехід до ринкової економіки покликав до життя економічну освіту. В. Поляковим і І. А. Сасовою розроблена концепція неперервної економічної освіти. Міністерство освіти і науки України запропонувало 3 варіанти навчальних програм для курсу «Основи економічних знань»: перша — підготовлена Л. І. Кругликом та А. Й. Сиротинко, друга — В. Я. Пла-

хутою, а третя — колективом авторів: І. Ф. Радіоною І. С. Кравченком, А. П. Кононенком, І. Л. Петровою та В. В. Радченко.

Вагомий внесок в розповсюдження економічних знань серед молоді зробила Всеукраїнська Асоціація викладачів економіки, створена за ініціативою Харківських викладачів в країні в квітні 1996 р. Вона об'єднала вчителів шкіл, гімназій, ліцеїв, викладачів коледжів і вузів України. Головна ціль асоціації — широке розповсюдження загальних економічних знань серед молоді. Цю задачу асоціація вирішує спираючись на підтримку Міністерство освіти і науки України та міжнародного фонду «Відродження». Вона має первинні організації в 20 містах та областях України. Асоціація розробила два ступені підготовки майбутніх економістів і підприємців: перша ступінь — шкільна економічна освіта, друга — вищі навчальні заклади. [9, С. 16].

Питання неперервної економічної освіти піднімалось Академією підприємництва «Ділові діти України», яка виступила ініціатором і організатором першої (1994 р.) та другої (1996 р.) Міжнародних науково-практичних конференцій «Діти і підприємство», присвячених проблемі економічної освіти учнівської молоді. Цю ініціативу було підтримано Міносвіти України, Асоціацією недержавних навчальних закладів, Міжнародним фондом «Відродження», Всеукраїнською Асоціацією викладачів економіки, Інститутом педагогіки АПН.

В системі безперервної економічної освіти важливе місце займає економічна підготовка педагогічних кадрів. Основними компонентами економічної підготовки педагогічних кадрів є здійснення економічної освіти в процесі вивчення основ наук, організація економічної підготовки в суспільно-корисній праці, розвиток економічного мислення в позанавчальній діяльності. О.Т. Шпак виділив п'ять основних рівнів готовності вчителів (вихователів, керівників навчальних закладів): повсякденний, інформаційний, науково-методичний, продуктивно-моделюючий, інноваційний [10, С. 326—327].

Отже, в 90-ті роки ХХ ст. провідними тенденціями стали: гуманітаризація структури освіти, підвищення рівнів акредитації навчальних закладів, використання комерціалізації діяльності ВНЗ, підвищення рівнів самостійності навчальних закладів, перехід на нову економічну модель, відкриття приватних навчальних закладів, постійне зростання мережі економічних навчальних закладів, широке використання активних методів навчання.

Узагальнення досвіду історії становлення економічної освіти сприятиме її науково — теоретичному вивченню, визначенню прогностичних тенденцій подальшого розвитку цього напрямку освіти, конкретизації змісту різних структурних ланок неперервної економічної освіти.

Література

1. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1985. — Т. 12. — С. 226.
2. Коммерческое образование. — 1913. — № 1. — С. 5.
3. Любар О. О., Стельмахович М. Т., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. — 615 с.
4. Skorowidz przemyslowo — Handlowy Krolestwa Galicia / — Lwow: «Polskiey», 1912. — 903 S.
5. Росул В. В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX—XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук. — К., 1993. — С. 26.
6. Учреждение профессионального образования на Украине. Т. 2. — Харьков: Госиздат., 1930. — С. 2.
7. Алексеев Ю. М. Україна: Освіта і держава (1986—1997 pp.). — К.: Експрес-об'ява, 1998. — 110 с.
8. Шляхом до національного економічного ... / А.Ф. Павленко, І.Д. Бондар, М.І. Вакуленко, С.В. Степаненко, М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 1998. — 160 с.
9. Діти і підприємництво: Економічна освіта учнівської молоді: здобутки та проблеми: Зб. матеріалів II міжнародної наук.-прак. конф. 19—21 грудня 1996 р. та підсумки III Всеукраїнського бізнес-турніру «Економічна ерудиція» 24—26 квітня 1997 р. — К.: Академія підприємництва «Ділові діти України», 1997. — 167 с.
10. Шпак О. Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти. — К.: Четверта хвиля, 2000. — 352 с.

Є. С. Хорошаєв,
аспірант КНЕУ

НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄС ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЕКОНОМІСТІВ- МІЖНАРОДНИКІВ

Динамічний розвиток світового господарства, кількісне та якісне розширення інтеграційних угруповань, політизація економіки на глобальному рівні, з одного боку, та поступовий перехід України